

BÁTHORY ISTVÁN RÓL SZÓLÓ HŐSKÖLTEMÉNY.

Közli: Deák Farkas.

Danielis Hermanni Borussi Stephaneis Moschovitica, Sive de occasione, causis, initiis et progressibus Belli a Serenissimo potentissimoque Polonorum rege, Magno Duce Lithvaniae etc. Stephano primo, contra Joannem Basilium Magnum Moschorum Ducem gesti — et hoste represso, fractoque ad aequas pacis conditiones feliciter deducti. Libri duo priores. Excusae Gedani a Jacobo Rhodo. 1582.

Az erdélyi muzeum számára vásároltam e régi könyvet, melynek címét előre bocsátottam s melyet e lapok t. olvasóival is legalább részben megismertetni kötelességemnek tartom. A könyv negyedrét alakú s (első) kötése barna szattyan bőr, dús aranyozás nyomaival s metszése is aranyozva. Kilencz számozott levélen van a címlap és a Lengyelország senatoraihoz intézett előbeszéd. Ezután A- (A 3 s egy jegyzetlen levél) től kezdve K 4-ig s illetőleg L-ig 10 $\frac{1}{2}$ íven (in 4°) azaz 84 számozatlan lapon van a két énekből s a harmadik ének kezdetéből álló latin hősköltemény Báthori Istvánról a lengyel királyról (korábban erdélyi fejedelem) a mint a muszkákat legyőzi s béke feltételei elfogadására kényszeríti, mely költeményt szerzője a porosz származású Hermann Dániel elég sajátóságosan Stephaneis Moschoviticának nevezett el.

Az 1582-ben Danzigban megjelent mű e példányának első birtokosa s hozzáuk szállítója valószínűleg az ez időtájban épen Danzig felé bujdosó I. Balassa Bálint lehetett, mert a könyvhez kötött első lapon XVI. századi írással s ha jól ítélem, Balassa saját kezével egy Juliáról beszélő költeménynek töredéke (tán első fogalmazványa van leírva), melynek minden szava Balassára emlékeztet:

C a n t i o.

Sebes tenger habja
Julia haragja,
Kinek vagyok ő rabja ;
Lelkemet kívánja

Olthatatlan lángja
 Mint párducznak prédája.
 Mert kedves (?) leánya
 Szívetemet Julia
 Tűzben égni kívánja
 Alá s fel jártomban —
 Angyal ábrázatban —
 Mint solyom szabadságban — —
 Énekelvén magadban (így) — —

A könyv hátulsó tábláján pedig Bethlen Istvánnak (Gábor fejedelem öcsésének) az erdélyi gubernatornak levélre való teljes címe olvasható. Továbbá egy másik, vagyis tulajdonkép negyedik tulajdonos, így jegyezte fel a maga- és előzője nevét: Sum ex libris Stephani Pellionis K. dono dabat Martinus Vajai discipulo suo charissimo. S. P. K. Valet denar. 24. XVII. századi irással van egy más név is: Michael Han, notarius cibiniensis. Végre a jelen századból: Joannis Binder név áll; miből úgy látszik, hogy a jó karban fenmaradt könyv utóbbi birtokosai szász urak voltak.

A mű írója annyit mond magáról, hogy a strazburgi akadémián tanult s feledhetlen kedves tanára a nagyhirű Sturmius János volt, ki az írásra bátorította, megdicsérvén „Vita scholastica“ című ifjúkori munkáját. Később azonban sok évig hallgatott muzsája, de 1579-ben az austriai udvartól, ahol (sex annos domesticus fui) hat évig szolgált, hazájába Poroszországba hivatván, újabban irogatni kezdett.¹⁾

A mi tulajdonképen a költeményt magát illeti, úgy látszik, hogy egy nagyobb tervezetű munkának — mely talán Báthori István egész életét magába foglalta volna, csakis kezdete és mint író előbeszédében mondja, csak sokak (a danzigi tanács s mások) biztatására adta ki e töredéket, igérvén, hogy tovább is folytatni fogja. E kissé dagályos előbeszédben író határozottan kimondja, hogy: „Ő inkább a történetíró névre vágyik, mint sem a költő névre.“ És műve csakugyan nem is egyéb, mint az eseményeknek időrend-

¹⁾ Jöcher Allgemeines Gelehrten Lexicon MDCCL II. részében ennyit mond: Hermann Daniel der ältere aus Preussen königlich polnischer secretarius schrieb de Bello Stephani regis Poloniae contra Magnum Ducem Moscoviae, — (de rana et lacerta succino prussiaeo insitis discursum) poemata und starb den 29-ten dec. 1601 im 72. Jahr.“

ben egymásután való elszámálása, ha nem is valami hatalmas, de szabályos hexameterekben s meglehetősen latinsággal. Akad aztán egy-egy sor, hol bizonyos elérzékenyülés, sőt némi pathosz hangját is hallhatjuk.

Minket az is érdekel e műben, hogy Báthori István magyar sergéről a legnagyobb rokonszenvvel és szép dicséretekkel emlékszik meg s például Vadas Mihálynak, a magyar gyalogok vezérének (dux peditum egregius) a csatátéren elestéről irt sorok a költemény legszébb része.¹⁾ A magyarok közül felemlíti Békéssi Gáspárt és Gábort, Vadas Mihályt, Bornemisza Jánost, Borbély Györgyöt, Király Albertet, egy Károlyit és Sibrik Györgyöt, Békéssi Gáspárt például így vezeti be, leírja Radzivil herceget, a vilnai palatinust mint fővezért s aztán így folytatja: additur illi

Pannoniae gentis ductor Bekeschius armis

Consiliisque valens et doctae munere lingvae.

Később egész emphasissal említi Békés Gáspár betegségét és halálát (1579. november hónapban), kinek testét a király Vilnába vitette és ott Vadas Mihály mellé temetteté, megparancsolván egyszeremind, hogy őök dicsőségük emlékéül mind két sir fölé oszlopot emeljenek. Ezeket elmondva író, ki ugy látszik, a magyar történelmet is ismerte, így kiált fel:

„Hei pietas hei prisca fides et Regia virtus

„Laudibus attolenda polo: Bekeschius olim

„Obliqua invidia stimulisque agitatus iniquis

„Ausus in hunc fuerat bello consurgere regem

„Rex tamen hunc bis victum, bis dare terga coactum,

„Erexit rursum, summis et honoribus auxit.

¹⁾ Elmondja, hogy Polotia ostrománál fegyverrel kezében harczolva, a várból meglövetett s aztán így folytatja:

„Occidit hei, quem non Turcae potuere catervae

„Sternere, cum patriis miles serviret in oris.

„Stat sua militibus meta et sine saugvine nunquam

„Bella solent peragi. Longo dinguissimus aevo

„Sic cecidit Vadas animosus Martis alumnus.

„Fertur eum moesto gemuisse Polotta susurro

„Incussasse simul nimium properantia fata.

„Pannones at magno cum luctu exaugve cadaver,

„Suscipiunt, tumuloque volunt componere Vilnae.“

„Gloria non minima in Rege est, qui caetera vincit
 „Idem animos, iramque tuam si vincere norit
 „Et jam fama volat totum vulgata per orbem,
 „Dumque fluet liquido commistus Vilia Vilnae
 „Lambet aquis Calyum dum parvus Vilnae montem,
 „Semper bonos, Regisque decus, laudesque manebunt:
 „Aeternumque locus Bekeschi nomen habebit.“

Érdekes, hogy miként jellemzi író a munkákat: két színű, hunyászkodó, ravasz, szőszegő, barbar, goromba, gyáva s mégis uralkodásra vágyó. Ezeket példákkal bizonyítván, utána teszi:

„Ipse ego cum praesens horum spectator adessem
 „Non homines rebar: sed agrestia bruta ferasque
 „Et tamen his tanta est regnandi innata libido.“ (?!)

István király ugyanis nehezen határozta magát háborúra s mikor a muszkák már gyűjtötték a sereget, ekkor is békeköveteket küldött s alkudozni kívánt. Azok is küldtek követet, de az oly goromba volt, hogy a királynak az illendő tiszteletet sem adta meg, az alatt pedig, míg az alkudozást folytatták, a muszka sereg Litvániaiba rontott, égetett, ölt, pusztított, egész tartományokat tett semmivé,¹⁾ ekkor látta a király, hogy ezeket az embereket komolyan kell megfenyíteni — harcedzett férfiakat s jól felszerelt és jól táplált seregeket küldött tehát és vezetett ellenök, kik a háborút a muszka területre vitték át, minden csatában megverték őket s rövidebb hosszabb ostrom után minden városokat bevették — míg nem az egész faj kegyelmet esdekelve borúlt a lengyel király lábai elé.

Egyebek közt részletesen van előadva Szokola város ostroma, melyet a lengyelek és a segéd-csapatok (magyarok, németek) vettek be kemény küzdelemmel, de utoljára a várost felgyújtották, a házakat, falakat halomra lőtték, a futókat leöldösték s az egész muszka őrség elpusztult, mely elbeszélést író ily hatásos sorral végez:

„Occidit hostis atrox, domis occidit, occidit ignis.“

Ugyanez ostrom végén történt, hogy a sokszor álnokul megtámadott s nagy veszteségeket szenvedett magyarok vágták a futó muszkát irgalom nélkül, míg végre maga a király parancsolta, hogy

¹⁾ Sőt egy áruló is akadt: Oseik (Oscicus) Gergely, kinek történetét s lefejeztetését nagy szavakkal adja elő szerző.

„az öldökléssel hagyjanak fel s az elesetteket temessék el“ — mit a magyarok meg is tettek s a közös nagy sír fejfájára ezt irták:

„Hic caesi recubant Moschi quos Hunnus ut ense

„Fulmineo stravit sic contumulavit eosdem.“

Szóval az egész mű, bár nem az első rangú hősköltemények közé tartozik, eléggé érdekesnek mutatkozott, hogy ily rövid ismeretése e lapok hasábjain helyet foglalhasson s óhajtható, hogy valamelyik fordítónk az egész művet nyelvünkre tenné át.

SCHLAUCH LŐRINCZ SZATMÁRI PÜSPÖKNEK TÖRÖK JÁNOS ÁLTAL GYŰJTÖTT KÖNYVTÁRA.

Ismerteti: **Fraknoi Vilmos.**

II.

Áttérve a könyvtár latin és német régi nyomtatványaira, szintén chronologiai sorrendben ismertetjük a legritkébbakat.

1481.

Incipit tractatus quidam de Turcis prout ad presens ecclesia sancta ab eis affligitur. collectus diligenti discussione scripturarum a quibusdam fratribus ordinis predicatorum, qui etiam de tribus principaliter tractat. Primo de autenticatione scripturarum loquentium de presenti afflictione ecclesie. Secundo de culpis et causis huius afflictionis. Tercio de eius duratione et termino quantum videlicet temporis ecclesia ab eis affligetur.

Huszonkét kis negyedréti levél Góth betűkkel. Az utolsó lapon:

„Explicit tractatus collectus anno domini MCCCCLXXVIII a quibusdam fratribus ordinis predicatorum . . . Impressus anno domini MCCCCLXXXI nurenberge per conradum zeninger.“ (Említi *Hain Repertorium Bibliographicum*. 15681. Brunet nem ismerte.)

A munka elején azon jóslatokat, melyek a törökök hódításaira vonatkoznak, magyarázza. Többi között *Methodius* jóslatait fejtegetve, kiemeli, hogy a török nem fogja az összes keresztény országot meghódítani.